

кого і Білоцерківського Епіфанія (Думенка), д. іст. н. Г.В. Папакіна, Н.М. Куковальської та ін. – К.: [Київська православна богословська академія], 2017. – Ч. 2. – С. 272–281.

4. Данилюк А. Сакральна архітектура в скансенах Західної України // Українська культова архітектура у світовому контексті: Зб. мат. Міжнародної наук. конф. – К., 2001. – С. 39–46.

5. Похилевич Л. Сказания о населенных местностях Киевской губернии. – К., 1864. – 763 с.

6. Паспорт пам'ятки архітектури та містобудування національного значення. Покровська церква. Національний історико-етнографічний заповідник «Переяслав». – К., 2008. – 10 с.

7. Брайчевский М.Ю. Утверждения христианства на Руси. – К.: Наукова думка, 1989. – 588 с.

Авраменко С.М. Покровская церковь 1774 года из села Сухой Яр Ставищенского района Киевской области на территории Музея народной архитектуры и быта Средней Надднепрянщины: история, реставрация, экспонирование

В исследовании отражено историю памятника архитектуры национального значения – Покровской церкви 1774 года, ее архитектурные особенности. Описан опыт использования памятника в музейной практике НИЭЗ «Переяслав».

Ключевые слова: история, церковь, реставрация, памятник, экспонирование.

Avramenko S.M. Pokrovska church in 1774 from village Suhyi Yar Stavyshechenskiy district Kyiv region is on the territory of the Museum of folk architecture and everyday life in the Middle Naddnyprianshchyna: history, restoration, exposition

This research is about history of architectural object for national meaning Pokrovska church in 1774, its architecture features. The experience of using of architectural object in museum practice of National historical reserve «Pereiaslav» is described.

Key words: history, church, restoration, object, exhibition.

22.02.2019 р.

УДК 94:725.9:630]:069.4(477.41–21)НІЕЗ

І.С. Бова

ПРОБЛЕМИ ЗБЕРЕЖЕННЯ ПАМ'ЯТОК ДЕРЕВ'ЯНОЇ АРХІТЕКТУРИ МУЗЕЮ ІСТОРІЇ ЛІСОВОГО ГОСПОДАРСТВА У НАЦІОНАЛЬНОМУ ІСТОРИКО-ЕТНОГРА- ФІЧНОМУ ЗАПОВІДНИКУ «ПЕРЕЯСЛАВ»

У статті подано перелік пам'яток народної архітектури Музею історії лісового господарства Середньої Наддніпрянщини; зроблено аналіз робіт, виконаних при перевезенні, встановленні та експонуванні у музеї просто неба; зазначені основні напрями пам'яткоохоронних заходів, які були проведені з метою консервації та подальшого збереження сформованого архітектурного ансамблю.

Ключові слова: народна архітектура, лісний кордон, шшикошарня, комора, пересипка, автентичність, збереженість, пам'ятка місцевого значення.

В умовах глобалізації та цивілізаційних рухів суспільства ми все більше віддаляємося від власних культурних коренів, тому актуальність збереження автентичних пам'яток дерев'яної архітектури, як свідків усталених традицій минулого, постає досить гостро.

Наукова спільнота приділяє значну увагу розв'язанню даного питання. Наприклад, «Міжнародною хартією про

народну архітектуру» (Краківська Хартія 2000 р.) окреслено засади охорони і реставрації архітектурної спадщини, враховуючи потреби нашого часу, вказано напрями та способи її збереження. У документі наголошено, що найбільш оптимальним і виправданим способом збереження зразків дерев'яного зодчества є музеєфікація, що передбачає перевезення пам'ятки, проведення комплексних заходів консервації та подальшого збереження.

Дослідження окремих питань збереження зразків дерев'яного зодчества висвітлені у працях багатьох науковців. В Україні переміщення дерев'яних споруд із пам'яткоохоронною метою було започатковано у ХХ ст. при безпосередній участі українського вченого М. Макаренка, архітекторів П. Покришкіна, В. Леонтовича, М. Драгана [1]. Вони застосовували багатовіковий досвід народних майстрів щодо розбирання будівель як для ремонту, так і для перенесення у інше місце. Такий метод має народну назву «пересипка». Він є найбільш доцільним та зручним для каркасних конструкцій. Із часом такий метод (підготовка документації, розбирання та переміщення пам'яток дерев'яної архітектури) був науково та методично оформлений у роботах О. Опловникова, С. Под'япольського, Л. Прибегі та ін. [2].

Метою статті є висвітлення проблеми збереження архітектурних пам'яток Музею історії лісового господарства.

Основне завдання – проведення аналізу робіт при перевезенні, консервації та збереженні архітектурних пам'яток Музею історії лісового господарства у природному середовищі, де вони експонуються, з визначенням подальших напрямів пам'яткоохоронних заходів.

Як свідчить практика, переміщення споруди у музейну експозицію дає можливість здійснити одночасно комплексні охоронно-реставраційні заходи із зміцнення будівлі, заміни пошкоджених елементів конструкцій, інших реставраційних дій, а також сприяє облаштуванню екстер'єру середовища об'єкта. Такі заходи стали основним методом комплектування архітектурних експозицій музеїв просто неба (скансенів).

На околиці м. Переяслава-Хмельницького у Музеї народної архітектури та побуту Середньої Наддніпрянщини, що у складі Національного історико-етнографічного заповідника «Переяслав» (далі НІЕЗ «Переяслав»), на плато ур. Гора зібрано значну колекцію пам'яток дерев'яної архітектури, яка налічує 122 зразки будівель громадського, житлового та господарського призначення.

Основою формування архітектурного комплексу Музею народної архітектури та побуту Середньої Наддніпрянщини (далі МНАіП) стало переміщення історичних споруд до скансену дерев'яним остовом методом «пересипки». Підтвердженням цьому є архівні матеріали актів виявлення та переміщення пам'яток народної архітектури, а також зарубки та позначки, що збереглися на елементах будівель.

Зразки дерев'яної архітектури кінця ХІХ ст. – початку ХХ ст. у МНАіП експонуються поодинокі компози-

ційно, у вигляді дворищ. Більша частина виставкового простору музейного комплексу – це українське село Середньої Наддніпрянщини кінця XIX ст. із притаманною цьому етно регіону безсистемною вуличною забудовою. Логічним продовженням музеєфікованого села є інші тематичні експозиції, розміщені у пам'ятках народної дерев'яної архітектури або у пристосованих приміщеннях. Зокрема, Музей історії лісового господарства Середньої Наддніпрянщини репрезентує одну із 13-ти тематичних експозицій комплексу МНАіП.

Архітектурний ансамбль Музею історії лісового господарства Середньої Наддніпрянщини сформований із пам'яток народного дерев'яного зодчества кінця XIX ст. Вони є матеріальним свідченням лісгосподарської діяльності того періоду. Комплекс формувався не одномоментно, а поступово, у ході виявлення та перевезення будівель. Сучасне розташування досліджуваних пам'яток на території МНАіП знаходиться на південно-західному мисоподібному виступі лісового плато ур. Гора.

Комплекс показує дворище лісного кордону (хата, повітка, комора), шишкосушарню та групу предметів смолокурного промислу. У дворищі хата і повітка встановлені одна навпроти одної, відповідно до того, як це було в автохтонному середовищі; комору поставили за хатою, у глибині дворища; шишкосушарню – біля лісного кордону. Неподалік, у парковій групі березового гаю, розміщена смолокурня. Вона є рухомою пам'яткою і не відповідає темі студіювання. Про музейний комплекс смолокурного промислу буде окреме повідомлення.

Об'єкти дослідження почали перевозити із 70-х років XX ст., що співпало з періодом активної розбудови МНАіП. Ретельне дотримання вимог методики охоронно-реставраційного переміщення дало можливість забезпечити належну схоронність пам'яток, збереженість у автентичному стані їх архітектурної форми та матеріальної структури. У ході робіт виготовлялася необхідна супровідна документація, що дала інформацію для проведення аналізу.

Хата та повітка лісного кордону були виявлені у 1969 р. групою працівників музею під час комплексної експедиції у Мирчанське лісництво Бородянського району Київської області. В автохтонному середовищі об'єкти стояли у лісі. За свідченнями місцевих жителів, їх будівництво відбулося у 1900–1910 рр. [3; 4]. Споруди представляли етнографічну та архітектурну цінність.

Згідно історичних даних, з XVIII ст. лісові кордони будувалися для потреб лісової охорони та використовувалися як житлові, господарські будівлі для посадових осіб. Це сприяло належному виконанню лісниками службових обов'язків з охорони ввіреного лісового фонду. До 1917 р. лісові кордони будували за державний кошт згідно типових місцевих проектів, і вони перебували на державному утриманні відповідно до Лісового статуту, затвердженого 11 листопада 1802 р. [5]. Також виділялися кошти для облаштування та догляду за цими будинками [5, с. 25–37].

Стан хати і повітки лісного кордону описаний в акті обстеження на момент виявлення [6]. У документі зазначено, що хата велика, прямокутна, десятикамерна, розділена на три частини, кожна з окремим входом. Дві частини – на причілках – однотипні квартири для лісника та лісового об'їждчика. Посередині будівлі – ще одна частина, яка має вхід із тильного боку, так звана «чиновницька». У кожній квартирі є цегляна піч, у чиновницькій – груба. Каркас хати покладений у зруб із соснового дерева. Дубові підвалини лежать по кутах на каменях [3].

Повітка лісного кордону в автохтонному середовищі була дводільною та використовувалася для утримання коней, зберігання реманенту: возів, саней, знарядь праці для догляду за лісом. Будівля повітки має каркасне заповнення стін горизонтальною дерев'яною закидкою у шули. У повітці двоє дверей: більші – ворітні двопільні, менші – однопільні [4].

Перевезення пам'яток відбулося у 1970 р. При встановленні зазначених об'єктів на музейній території проведено їх всебічне обстеження, визначено технічний стан і режим зберігання, виконано комплекс протиаварійних і деяких реставраційних заходів. Зокрема, на покрівлі хати довга дрань замінена на коротку; всередині конструкції замінені дошки підлоги, печі, груба і фундамент викладені з цегли; у квартирі житла лісника стіни помазали глиною та побілили. Пізніше, у кінці 90-х – на початку 2000-х рр., були проведені аварійно-ремонтні роботи покрівлі. Через недостатність фінансування, використано тимчасове двошарове покриття із брезенту та руберойду. Звичайно, це не відповідало архітектурним особливостям будівлі, але, таким чином, її було врятовано від руйнації. У 2017 р. виконані роботи щодо відновлення історичного вигляду покрівлі хати.

У процесі перевезення повітки були також проведені ремонтно-реставраційні роботи, як-от: усунуто перегородку всередині, внаслідок чого конструкція будівлі стала однодільною. Окрім цього, на покрівлі замінено довгу дрань на коротку [4]. Пізніше, у 2003–2004 рр., унаслідок руйнування драні, з метою усунення протікання покрівлі та через відсутність коштів будівлю тимчасово вкрили шифером.

У межах музейного дворища лісного кордону встановлена ще одна пам'ятка XIX ст. – комора для зберігання зерна із с. Дениси Переяславського повіту Полтавської губернії (нині Переяслав-Хмельницький район Київської області). Це традиційна типова будівля у дворах українських селян, яку будували з того ж матеріалу і за тим же принципом, що і хату. Як зазначено в акті виявлення та переміщення, комора збудована місцевими майстрами, має сосновий каркасний зруб, підвалини лежать по кутах на каменях. Споруда має відкрий ганок із чотирма різьбленими колонами. Відкрита і закрита частини комори підведені під спільний чотирисхий дах, вкритий залізом [7]. Переміщення проведене у 2002 р., унаслідок якого комора зберегла свій

автентичний вигляд і визначена як витвір зниклого стилю народної архітектури.

У Музеї історії лісового господарства представлено шишкосушарню. Ця будівля є необхідною складовою у веденні лісового господарства. Вона призначена для збору та підготовки насіння шпилькових порід дерев для посіву. Зазначену пам'ятку народної архітектури було виявлено у 1974 р. на території Розважівського лісництва Іванківського району Київської обл. За етнографічними даними будівництво шишкосушарні завершено в 1901 р. та виконано за проектом А.П. Гоголіцина – В.Г. Каппера [8]. Її тип класифіковано як вогнедіючу барабану сушильню із висувними решітками. Оскільки шишкосушарня – технічна будівля, то вона представляє цінність не тільки як пам'ятка дерев'яної архітектури, а й є витвором інженерної думки XIX ст.

Опис, що зафіксований в акті обстеження на момент виявлення даного об'єкта, наступний: одноділна, двоярусна, зрубна конструкція на дубових підвалинах, що лежать по кутах на каменях. Стеля не суцільна, має отвори, через які завантажувалися шишки у барабани. Зліва від вхідних дверей дерев'яні східці, що ведуть на другий ярус, одні – зовні будівлі, інші – всередині [8]. У ході переміщення на музейну територію пам'ятка не зазнала змін і залишилася в автентичному вигляді.

Формування музейного ансамблю пам'яток архітектури, що використовувалися у веденні лісового господарства, завершено у 2000-х рр. Слід відзначити, що досліджувані об'єкти в умовах музейної експозиції втратили частину матеріальної автентичності, оскільки відбулася зміна найближчого довкілля та обірвалися опосередковані історичні зв'язки із первісним середовищем, адже одним із чинників формування традицій архітектурних форм зазначених споруд були природно-ландшафтні умови. У музеї пам'ятки встановлювалися на заздалегідь визначені та підготовлені місця, тому обов'язковим елементом інтерпретацій автентичності стало формування відповідного природного середовища культурного етноландшафту. Були створені штучні насадження, які максимально відтворюють колишнє середовище та органічно доповнюють образ перевезених пам'яток із дотриманням охоронних меж кожного об'єкта.

Наступним кроком пам'яткоохоронних заходів, які найбільш оптимальні та економічно вигідні у музейних умовах, став експозиційний напрям діяльності. Мотивом до організації тематичної експозиції Музею історії лісового господарства стали фактори історико-культурної значущості пам'яток, їх технічний стан та можливість утилітарного використання. Основною метою було як розширення експозиційних площ, так і захист та укріплення споруд у їх існуючому вигляді.

Офіційною датою відкриття зазначеної експозиції вважається 18 травня 2007 р. Перед монтуванням тематичної експозиції були проведені роботи з пристосування

пам'яток до нових умов, удосконалення консерваційних заходів, забезпечення збереженості об'єктів із мінімальним втручанням в існуючий вигляд. Так, у хаті лісного кордону змонтували експозицію житла лісника, наповнивши предметами побуту одну із трьох частин будівлі. Інші дві частини наразі використовуються як фондосховища для музейних предметів основного фонду НІЕЗ «Переяслав». У шишкосушарні та повітці лісного кордону представлена експозиція за темою лісорозведення, у коморі – висвітлена тема охорони і захисту лісу.

Обов'язковим етапом пам'яткоохоронної діяльності щодо зазначених споруд стало застосування державних програм. В українському законодавстві передбачено цілу низку охоронних заходів, спрямованих на захист культурної спадщини, зокрема, надання охоронного статусу об'єктам із дотриманими вимогами до їх реставрації і пристосування [9]. Проведене наукове опрацювання об'єктів дослідження підтвердило, що пам'ятки дерев'яної архітектури відповідають критеріям автентичності та оригінальності, вони пов'язані з історичними подіями, життям і діяльністю лісгосподарської галузевої групи етнографічного регіону півдня Київського Полісся та Середньої Наддніпрянщини. Музейним працівникам вдалося зберегти форму та матеріально-технічну структуру споруд. На кожному пам'ятку даного дослідження було виготовлено паспорт та облікову картку об'єкта культурної спадщини, як того вимагає чинне законодавство [10]. Як наслідок, їх було занесено до Державного реєстру нерухомих пам'яток України з наданням статусу «пам'ятка місцевого значення». Відповідно до наказу Міністерства культури і туризму України № 228 від 27.03.2013 р. комплексу Музею історії лісового господарства Середньої Наддніпрянщини було присвоєно номери держреєстру: хата лісного кордону – № 5967-Кв, повітка – № 5968-Кв, комора – № 5969-Кв, шишкосушарня – № 5970-Кв.

Узагальнюючи дані дослідження, приходимо висновку, що перенесення до експозиції українських скансенів пам'яток народної дерев'яної архітектури дає підстави стверджувати, що саме у такий спосіб можливо їх уберегти та провести комплексні охоронні заходи.

Дослідження пам'яток дерев'яного зодчества Музею історії лісового господарства Середньої Наддніпрянщини НІЕЗ «Переяслав» засвідчило, що вони представляють культурну та матеріальну спадщину українців півдня Київського Полісся та Середньої Наддніпрянщини у галузі лісгосподарської діяльності кінця XIX ст. Дотримання методики переміщення, проведення реставраційних робіт сприяло збереженню пам'яток у практично незмінному автентичному і матеріально-технічному стані.

В експозиції Національного історико-етнографічного заповідника «Переяслав» були використані усі можливості та створені найбільш оптимальні умови для подальшої консервації і максимальної збереженості об'єктів дослідження. Важливим у програмі пам'яткоохоронних захо-

дів стало взяття цих об'єктів на державний облік із наданням їм статусу пам'яток місцевого значення.

Зразки дерев'яної архітектури Музею історії лісового господарства знаходяться у задовільному стані, регулярно проводиться моніторинг їх збереженості, здійснюються необхідні протиаварійні заходи щодо усунення виявлених недоліків, визначені та дотримуються охоронні зони кожного об'єкта з метою забезпечення їх від дії негативних природних чинників.

Невирішеною проблемою у збереженні автентичного вигляду повітки та шишкосушарні є наявність тимчасового шиферного покриття на дахах поверх драні. Проте, у нинішніх умовах поновити щепу (дрань) неможливо через відсутність майстрів із виготовлення такого продукту та відсутності належного фінансування. Тому є перспективи для додаткових наукових розвідок щодо різновидів покрівельних матеріалів, їх допустимості у застосуванні для конкретних пам'яток архітектури Музею історії лісового господарства НІЕЗ «Переяслав».

ПОСИЛАННЯ

1. Вечерський В.В. Українські дерев'яні храми. – К.: 2007. – 269 с.
2. Прибега Л.В. Методологічна сутність та методичні засади пам'яткоохоронного переміщення об'єктів культурної спадщини. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://dspace.nbu.gov.ua/bitstream/handle/123456789/14237/02-Pribega.pdf?sequence=1>.
3. Паспорт об'єкта культурної спадщини. Хата лісного кордону з с. Мирча Бородяньського району Київської області / укладач Погорілий М.М. // Науково-методичний відділ охорони культурної спадщини / Національний історико-етнографічний заповідник «Переяслав». – 2013. – 11 с.
4. Паспорт об'єкта культурної спадщини. Повітка з с. Мирча Бородяньського району Київської області (у подвір'ї лісного кордону) / укладач Погорілий М.М. // Науково-методичний відділ охорони культурної спадщини / Національний історико-етнографічний заповідник «Переяслав». – 2013. – 11 с.
5. Сводъ законовъ Россійской имперіи. Томъ восьмой. Часть I. Уставы лѣсной, оброчныхъ статей, и уставъ казенныхъ населенныхъ имѣній въ западныхъ и прибалтійскихъ губерніяхъ / СПб: Тип. Второго Отделения Собственной Е.И.В. Канцелярии. – 1857. – 718 с.
6. Фонди НІЕЗ «Переяслав», інвентарна група «ПА», № 24.
7. Паспорт об'єкта культурної спадщини. Комора із с. Дениси Переяслав-Хмельницького району Київської області / укладач Погорілий М.М. // Науково-методичний відділ охорони культурної спадщини / Національний історико-етнографічний заповідник «Переяслав». – 2013. – 10 с.
8. Паспорт об'єкта культурної спадщини. Шишкосушарня Капера-Гоголицина / укладач Погорілий М.М. // Науково-методичний відділ охорони культурної спадщини / Національний історико-етнографічний заповідник «Переяслав». – 2013. – 13 с.
9. Закон України «Про охорону культурної спадщини». – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1805-14>.
10. Порядок визначення категорій пам'яток для занесення об'єктів культурної спадщини до Державного реєстру нерухомих пам'яток України. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/626-2016-%D0%BF#i5>.

Бова І.С. История становления и проблемы сохранения памятников деревянной архитектуры Музея истории лесного хозяйства в Национальном историко-этнографическом заповеднике «Переяслав»

В статье перечислены памятники народной архитектуры Музея истории лесного хозяйства Среднего Приднепровья; сделан анализ работ, выполненных при перевозке, установке и экспонировании памятников деревянной архитектуры в условиях музейной экспозиции под открытым небом; указаны основные направления памятнико-охранных мероприятий, которые были проведены с целью консервации и дальнейшего сохранения сформированного архитектурного ансамбля.

Ключевые слова: народная архитектура, лесной кордон, шишкосушарня, амбар, пересыпка, аутентичность, сохранность, памятник местного значения.

Bova I.S. Problems of protecting of wooden architecture of Museum of History of Forest Agriculture in National historical and ethnographic reserve «Pereiaslav»

The list of monuments of folk architecture of the Museum of History of Forest Agriculture of the Middle Dnieper is submitted in the article. The operations of transportation, installation and exhibition of architectural monuments is analyzed. The main directions of memorial and security measures, which were carried out with the purpose of preservation and further preservation of the formed architectural ensemble are presented.

Key words: folk architecture, forest frontier, conical dryers, pantry, bundle, authenticity, monument of local significance

20.02.2019 р.

УДК: 069:[902(477.53):7.021.23]

Л.О. Чухрай

С.Ж. Пустовалов

БІЛЬСЬКЕ ГОРОДИЩЕ ЯК ОБ'ЄКТ МАКЕТУВАННЯ

Стаття присвячена науковому обґрунтуванню можливого створення макету Більського городища в археологічному, краєзнавчому чи історичному музеях. На ґрунті багаторічних розкопок експедиції Б.А. Шрамка автори пропонують варіанти реконструкції вузлових ділянок городища: валів, входів, наземних жител, землянок та осель знаті. При цьому враховано етнічний, соціальний та професійний склад мешканців. Пропонується реконструкція планіграфії городища.

Ключові слова: макет, реконструкція, розкопки, городище, укріплення, оборонні та житлові споруди, посуд.

Створення привабливої, атрактивної експозиції є одним з головних завдань музеїв історичного та археологічного профілю, або музеїв, які мають названі відділи. Незважаючи на те, що макети відносяться до допоміжного фонду, ступінь їх атрактивності в повному обсязі не усвідомлюється. Макети в експозиціях майже не зустрічаються. Перешкоджають їх створенню відсутність науково обґрунтованих реконструкцій. Поява таких розробок уможливить розбудову подібних макетів як в провідних, так і в інших музеях України. В цьому й полягає актуальність даного дослідження.

Метою даної статті є розробка науково обґрунтованого реконструктивного макета Більського городища. Значні досліджені площі, наявність узагальнюючих публікацій дозволяють реалізувати цю мету.

Більське городище відоме науковцям з початку ХХ ст. Це одне з найбільших лісостепових скіфських городищ [6; 12; 13; 14]. Його загальна площа складає понад 5000 га. За цей час на городищі працювали видатні українські археологи: В.А. Грінченко, В. Мурзін, О.Б. Супруненко, Є.В. Черненко, Р. Ролле, С.О. Скорий, С.В. Махортих, В.Ю. Герц, В.П. Білозір та ін. Довгий час його досліджував видатний учений, археолог Б.А. Шрамко [13]. Нині на городищі працює експедиція Харківського національного університету ім. В.Н. Каразіна.